

ΘΟΥΚΥΔΙΔΕΙΟΝ ΥΦΟΣ

Ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἀκόμη ἐποχὴν τὸ Θουκυδίδειον ὕφος ὑπῆρξεν ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μελέτης καὶ προσοχῆς, καὶ οὐχὶ σπανίως ἔδωκε λαβὴν εἰς ἐπικρίσεις. Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, εἰς τὴν περὶ Θουκυδίδου πραγματείαν του, διαπιστώνει μὲ μίαν συγκεκαλυμμένην κακεντρέχειαν ὅτι τὸ ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ παρουσιάζει τοιαύτην γλωσσικὴν καὶ ὑφολογικὴν μορφήν, ὥστε καθίσταται δυσνόητον, τοῦλάχιστον εἰς μερικὰ σημεῖα, καὶ ἀλλαχοῦ ἐντελῶς αἰνιγματικόν¹. Ὁ βιογράφος του Μαρκελλῖνος τὸν ἐπικρίνει διὰ ὑφολογικὴν τραχύτητα καὶ ἀσάφειαν, ἂν καὶ εὐρίσκει τὴν πυκνότητα τοῦ λόγου του θαυμαστὴν καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν λέξεων του μεστὸν νοήματος². Ὁ ρητοδιδάσκαλος Ἰσοκράτης παρετήρησε τέλος, ὡς παραδίδει ὁ Κικέρων, ὅτι ὁ λόγος τοῦ Θουκυδίδου εἶναι «*prae fractionior nec satis, ut ita dicam, rotundus*»³ ἤτοι μᾶλλον τραχὺς καὶ οὐχὶ ἀρκούντως στραγγύλος.

Ἀλλὰ ποῖα εἶναι τὰ συγκεκριμένα ἐκεῖνα ὑφολογικὰ στοιχεῖα εἰς τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου, τὰ ὁποῖα ἤγειραν τοιαύτας ἐπικρίσεις καὶ ἀπετέλεσαν οὕτως εἰπεῖν «σημεῖα ἀντιλεγόμενα» μεταξὺ τῶν μελετητῶν καὶ ἐρμηνευτῶν τοῦ ἔργου του; Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὰ διηγηματικὰ μέρη τῆς ἱστορίας του τὸ ὕφος τοῦ Θουκυδίδου εἶναι ἀπλοῦν, μολονότι πάντοτε πυκνὸν καὶ γοργόν. Ὅμως εἰς τινὰ σημεῖα, περιέχοντα ἀνάπτυξιν συλλογισμῶν καὶ θεωρήσεων τοῦ συγγραφέως, καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὰς περιφρήτους δημηγορίας του, ὁ Θουκυδίδης ἐντείνει τὸ ἐκφραστικὸν ὄργανον πέραν τοῦ δέοντος εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἐνσφηνώσῃ τὸ *maximum* τῆς σκέψεώς του μέσα εἰς τὸ *minimum* τῶν λέξεων. Εἶναι ἐμφανὴς ἐπίσης ἡ παραμέλησις ὠρισμένων ὑποδεεστέρων μὲν οὐχὶ ὅμως εὐκαταφρονήτων διὰ τὴν ἐπιτευξιν τοῦ κομποῦ ὕφους στοιχείων, ἡ ἰδιορρυθμία εἰς τὴν συντακτικὴν σειρὰν τῶν ὄρων, πρᾶγμα ποῦ κάμνει τὴν διατύπωσιν τραχεῖαν εἰς τὴν ἀκοὴν καὶ δυσχερῆ εἰς τὴν κατάληψιν, καὶ τέλος ἡ τάσις του δι' ἀκράϊας φραστικὰς συμπυκνώσεις καὶ τινὰς ἄλλας ἰδιαζούσας ὑφολογικὰς καὶ γλωσσικὰς προτιμήσεις.

Εἶναι βεβαίως ἀναμφίλεκτον ὅτι ὁ Θουκυδίδης εἶναι εἰς πολλὰ χωρία σκοτεινός — *obscurus*, ὡς ἔλεγε χαρακτηριστικῶς ὁ Κικέρων —, ἀλλὰ τοῦ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἡ βαθυτέρα αἰτία τῆς τοιαύτης στρυφνότητος; Κατὰ τὴν γνώμην μου ὁ Mahaffy⁴ κατώρθωσε νὰ διαλύσῃ τρόπον τινὰ τὴν παρεξήγησιν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἀκατάληπτον τοῦ Θουκυδίδου, εἰς τινὰ ἰδίᾳ σημεῖα τοῦ ἔργου του ὀφείλεται εἰς τὴν συμπεπυκνωμένην σκέψιν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἐκφραστικὴν συμπύκνωσιν. Ἀναμφιβόλως ἐν προκειμένῳ εὐρισκόμεθα ἐνώπιον μιᾶς ἐκ τῶν ἀδροτέρων πνευματικῶν φυσιογνωμιῶν τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ τὸ βάρος τοῦ σκεπτικοῦ ἀποβαίνει εὐλόγως τεράστιον, ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες οὐδέποτε ἐθυσίασαν τὴν διαύγειαν καὶ σαφήνειαν τοῦ λόγου των εἰς βωμοὺς πνευματικῶν ὀγκολίθων.

Ἐχει ἴσως διαφύγει τὴν προσοχὴν τῶν μελετητῶν τοῦ Θουκυδίδου ἕτερος οὐσιώδης παράγων. Κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἀπαθῆ καὶ παγερὰν γαλήνην τῆς συνωφρωμένης του μορφῆς εἶναι εὐκόλον νὰ ἀκροασθῇ κανεὶς τοὺς ἤχους ἐκ τῶν ἐκρήξεων ἐνὸς τρομακτικοῦ ἠφαιστείου. Εἰς τὸν Ἡρόδοτον, ἡ Δίκη, ἡ Νέμεσις καὶ ἡ Αἰδῶς ἀπετέλουν τὰς ἀκράϊας καὶ ἀμετακινήτους αἰτίας τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἦσαν θεῖαι καὶ παντοδύναμοι ὑποστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἠδύναντο εὐκόλως νὰ

1) Διον. Ἀλικ., Περὶ Θουκ. XXIV κέξ.

2) Μαρκ., Βίος Θουκ. 50: «Τὸ δὲ τῆς συνθέσεως τραχύτητος ὄν μεστὸν καὶ ἐμβριθές καὶ ὑπερβατικόν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀσαφές· αἱ δὲ βραχυτέρες θαυμασταὶ καὶ τῶν λέξεων οἱ νόες πλείονες».

3) Cic., Orat. 40. 4) Βλ. Greek Literature, II, σ. 112.

γαληνεύσουν τὸ πνεῦμα καὶ νὰ πράξουν τὰς ἀνησυχίας του. Εἰς τὸν Θεουκιδίδην τὰ πράγματα εἶναι τελείως διαφορετικά. Εἰς τὴν ἱστορικὴν του εἰκόνα δὲν ὑπάρχει κανεὶς μεταφυσικὸς παράγων διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν γεγονότων. Διὰ τὸν Θεουκιδίδην ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι ὁ σταθερὸς συντελεστὴς ὅστις παρέχει τὸ ἴδιον πάντοτε ἀποτέλεσμα¹. Οὕτω τὸ πνεῦμα ἐδῶ ἀποβαίνει ἀκοίμητον δαιμονικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἀγωνιᾷ διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα², καὶ δὲν δύναται νὰ γαληνεύσῃ μετὰ τὴν ἀπλοϊκὴν αἰτιολόγησιν τῆς δράσεως ἀπὸ θεϊκὴν παρέμβασιν.

Ἐχει παρατηρηθῆ ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἐπέτυχε νὰ συγκεράσῃ τὴν ἀδρότητα καὶ τὴν ἐμβρίθειαν τοῦ λόγου τοῦ Περικλέους πρὸς τὴν ἀρχαϊζουσαν αὐστηρότητα τῆς ἐντέχνου ρητορικῆς τοῦ Ἀντιφῶντος. Εἶναι βέβαιον ὅτι πολλὰ ὠφελήθη ἀπὸ τὸν ἀπαράμιλλον εἰς ἀπλότητα καὶ ἀκρίβειαν λόγον τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ, ὡς καὶ ἀπὸ τὴν ρητορικὴν δεξιότητιαν τοῦ Ἀντιφῶντος³, ἰδίᾳ εἰς τὴν χρῆσιν ἐκείνων τῶν ἐκτυφλωτικῶν ἱριδισμῶν τῆς ἐκφράσεως, τῶν παρίστων καὶ ἰσοκάλων, τῶν παρηγήσεων καὶ ἀντιθέσεων, τῶν ὁμοιοτελεύτων καὶ ἀπροσδοκῆτων. Καὶ πρὸς τὸν σοφιστὴν Γοργίαν ἀκόμη θὰ ἠδύνατο νὰ παραβληθῆ ὁ Θεουκιδίδης εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἰδιαιτέρως, ἡ κλίσις πρὸς τὴν ἔντονον ἀντίθεσιν εἶναι κοινὴ καὶ εἰς τοὺς δύο, ἂν καὶ εἰς τὸν ἱστορικὸν ἀπαντᾷ ἐπισωρευμένη μετ' ἀσυνήθη τρόπον. Ὅπισθεν ὅμως παντὸς φιλοκόσμου καὶ περιτέχνου στοιχείου, ὅπισθεν πάσης ἐξωτερικῆς γοητείας πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ τὸ μυστικὸν τοῦ Θεουκιδιδείου ὕφους. Μέσα εἰς τὸν φλεγόμενον κρατῆρα τοῦ πνεύματός του, σφυρηλατοῦνται τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ ἱστορικοῦ του ὁράματος· παραλλήλως μέσα εἰς τὴν ὑψικείμενον τῆς ψυχῆς του τήκονται ἀτελευτήτως τὰ μεγάλα πάθη τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ μικροπρεπὲς γήινον στοιχεῖον πρέπει νὰ ἀποτεφρωθῆ μέσα εἰς τὴν λάβαν τῆς ἀπολύτου ἀμεροληψίας καὶ ἡ διερμηνεύσις τῆς σκέψεως νὰ ἀναφανῆ τελείως γυμνὴ ἀπὸ ἀλλότρια στοιχεῖα. Ἐφ' ὅσον δὲ θεμελιώδης χαρακτῆρ τοῦ ὕφους εἶναι ὁ βαθμὸς τῆς πιστότητος, μετὰ τὴν ὁποίαν διερμηνεύει τὴν ἑσωτερικὴν θύελλαν τοῦ δημιουργοῦ, εἰς τὸν Θεουκιδίδην, ὁ βαθμὸς αὐτὸς ἔφθασεν εἰς ἀπρόσιτον ὕψος.

Ὅταν ὅμως γίνεται λόγος περὶ ὕφους καὶ μάλιστα εἰς τὸν Θεουκιδίδην, πρέπει νὰ ὑπολογίζωμεν σοβαρῶς τὴν ἀνθρωπίνως ἀναπόφευκτον ἀξομειουμένην ἔντασιν τῆς σκέψεως, τὴν ἑσωτερικὴν περίπτωσιν, τὴν γλωσσικὴν δυνατότητα καὶ τὸ ποσοστὸν ἐνδόσεως εἰς ἐπιτηδευμένους τρόπους ἐκφράσεως. Ἴσως εἰς κανένα ἄλλον ἀρχαῖον συγγραφέα δὲν παρουσιάζεται ὁ ὑφολογικὸς εἰρμὸς τόσον ἀσταθῆς καὶ ρευστός. Ἐχει ἐπισημανθῆ ἤδη ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ διηγηματικοῦ καὶ ρητορικοῦ μέρους τῆς ἱστορίας του. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐνῶ κατὰ κανόνα ἡ διήγησις βαίνει σαφῆς καὶ εὐληπτος, παρουσιάζει ἀπροσδοκῆτως δυσερμηνεύτα καὶ ἐν πολλοῖς ἀκατανόητα τενάγη λεκτικῶν συγκεροτημάτων, τὰ ὁποῖα διαταράσσουν τὸν νοῦν ὀλοκλήρων ἐνοτήτων. Ἀντιθέτως εἰς τινὰς δημηγορίας παρατάσσονται τόσον ἀπλᾶ καὶ εὐπαρακολούθητα χωρία πλησίον ἀκριβῶς τόσον δυσνόητων τοιούτων, τὰ ὁποῖα μαζὶ μετὰ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεά, θὰ τὰ ἐχαρακτηρίζομεν ἔτι σκοτεινότερα τῶν ἡρακλητείων ρήσεων.

Ὁ πολὺς J. Bury διὰ τὴν ἐρμηνεύσιν τὰς ὑφολογικὰς κλιμακώσεις καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς δημηγορίας ἐπινοεῖ τὴν διάκρισιν μεταξὺ φυσικοῦ καὶ μὴ φυσικοῦ ὕφους — τὸ τελευταῖον δὲ «σκοτεινὸν καὶ δισταραμένον», τὸ ἀνευρίσκει εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ἱστορικὸς ἀναπτύσσει ὅλως ἰδιαιτέρας ἀπόψεις καὶ

1) Πβ. I. 22.

2) Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Θεουκιδίδης ἔχει χαρακτηρηθῆ ὡς «ἡ μεγαλοφυΐα τῆς ἀντικειμενικότητος».

3) Πβ. Μαρκελλ., Βίος Θεουκ. 22, ὅστις ἐπίσης παρατηρεῖ ὅτι καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Θεουκιδίδου.

προβιβάζει εις έντελώς ύποκειμενικάς κρίσεις. Μήπως όμως δέν είναι έκ τών πλέον παρακεινδυνευμένων πραγμάτων τὸ νά σύρωμεν αυθαίρετως διαχωριστικάς γραμμάς, βασιζόμενοι ἔστω καί ἐπὶ ἰσχυρῶν ἄλλων ένδειξεων καί μαρτυριῶν διά μέσου τοῦ κειμένου ένός ένιαίου καί ἀδιασπῆστου ἱστορικοῦ μεγαλοουργήματος καί νά υπερθεματίζωμεν ὅτε μὲν ὑπὲρ φυσικοῦ, ὅτε δὲ ὑπὲρ μὴ φυσικοῦ ὕφους κατὰ περίπτωσιν, ἀφορμώμενοι ἀπὸ οὐχί έντελώς ἐξηκριβωμένα δεδομένα καί συμπεράσματα;

Ἄλλοι πάλιν εἶδον ἱκανήν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ὕφους τοῦ Θουκυδίδου έκ μέρους τοῦ ἄττικοῦ δράματος καί ἰδίᾳ τοῦ αἰσχυλείου τοιοῦτου. Μάλιστα μερικοὶ¹ ὑπεστήριξαν ὅτι ὁ ἱστορικός συνέλαβε τὸν πόλεμον ὑπὸ τὸ σχέδιον μιᾶς τραγωδίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἔκστρατεία τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῆς Σικελίας καί ἡ καταστροφή αὐτῶν ἀποτελεῖ οἰονεὶ τὴν ἀποκορύφωσιν καί τὴν λύσιν τοῦ συγκλονιστικοῦ αὐτοῦ δράματος. Εἶναι ἀναμφισβήτητον βεβαίως ὅτι τὸ ἄττικὸν δράμα εἶχε βαθεῖαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ λόγου καί ὕφους τοῦ ἱστορικοῦ, ὅσῃ ἴσως ἔσχεν ἡ ἀκαταμάχητος ρητορικὴ τοῦ Γοργίου ἢ τοῦ Ἀντιφῶντος, ἀλλ' ὁ βαρὺς καί ἐπιβλητικὸς βηματισμὸς τοῦ λόγου τοῦ ἱστορικοῦ καταπνίγει οἰκνδήποτε ἄλλοτρίαν ἠχῶ καί ἀκούεται αὐτὸς μοναδικὸς καί ἀνεπανάληπτος εἰς τοὺς αἰῶνας, ὁ θουκυδίδειος λόγος μεγαλοπρεπῆς καί πολυσήμαντος.

Τὸ ὕφος τοῦ Θουκυδίδου μὲ τὴν λιθόγλυπτον ἀκριβείαν τὴν βαθύτητα, μεγαλοπρέπειαν καί πυκνότητά του, εἶναι ἀπολύτως προσηρμοσμένον πρὸς τὴν ὕψην τῶν γεγονότων καί τὴν ἐκάστοτε θερμοκρασίαν τῶν ἱστορουμένων πραγμάτων². Τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ καί τὴν πραγματίωσιν τοῦ ἰδανικοῦ ὕφους. Ἐσφαλμένως μερικοὶ προσῆψαν μομφὴν εἰς τὸν Θουκυδίδην, διότι δῆθεν εἰς τινα σημεῖα τοῦ ἔργου του παρουσιάζει, κατὰ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσέα, «τραχὺ τῆς ἀρμονίας καί τάχος τῆς σημασίας». Ἄλλ' ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται καί τὸ θέλγητρον του. Καί αὐτὸς ὁ Δημοσθένης, διασφῶζει ἢ παράδοσις, ἀνέγνωσε πολλάκις καί ἐξέμαθεν ἀπὸ μνήμης τὸ ἔργον του καί ἤρῆσκετο συχνὰ νά προβληματίζεται μέσα εἰς τὸν νοηματικὸν καί συντακτικὸν λαβύρινθον τῆς φράσεώς του. Πέραν τούτου δέν εἶναι ἐπιτρεπτόν νά ὀμιλῶμεν περὶ σκοτεινοῦ ἢ διαυγοῦς ὕφους, ὅταν πρόκειται περὶ τοῦ μεγαλύτερου ἱστορικοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, καθ' ἣν στιγμὴν τοῦτο πασιδῆλως συγγέεται ἐκάστοτε μὲ τὸν βαθμὸν τῆς διεισδυτικῆς μας ἱκανότητος εἰς τὴν σκέψιν του. Τείνομεν νά πιστεῦσωμεν, ὅτι ἐδῶ ἀκριβῶς ὑφίσταται ἡ ἀπαρχὴ τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος. Διότι εἰς τὸν Θουκυδίδην ὅ,τι ὀνομάζομεν ὕφος, δέν ἀποτελεῖ μόνον ἐκεῖνην τὴν ἐκφραστικὴν ἰδιαιτερότητα, τὴν ἑναργῆ παραστατικὴν³ καί λεκτικὴν ἰδιορρυθμίαν, ἐκεῖνο τὸ ἰδιότυπον θέλγητρον τοῦ λόγου — ἀποκαλυπτικὸν σημεῖον κάθε συγγραφῆς —, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως τὴν βαθυτέραν οὐσίαν καί σοφίαν του, τὸν ἀνυπέβλητον δυναμισμὸν καί τὴν ἀκαταγώνιστον σαγήνην του.

S U M M A R Y

In the narrative Thucydides' style is straightforward enough though always compact and rapid. But in the speeches and in some passages of the narrative, the historian strains the language to breaking — point in his effort to put the maximum of thought into the minimum of words. In this article an attempt has been made to explain Thucydides' fondness for extreme brevity and other difficulties and peculiarities of his style.

1) F. M. Conford, Thucydides Mythistoricus, London 1907, σ. 132 κ.εξ.

2) Τοιοῦτοτρόπος ἱκανοποιεῖ πράγματι καί τὸν ἱστορικὸν καί τὸν καλλιτέχνην. Πβ. C. M. Bowra, Ancient Greek Literature, London 1967, σ. 70: «The history of Thucydides satisfies the scientist and the artist. It combines the most careful statement of facts, with the form which only an artist can give».

3) Πβ. Πλούτ., Πότερον Ἀθηναῖοι κλπ., 347.